

Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 130-летию С. Сейфуллина = С. Сейфуллиннің 130 жылдығына арналған халықаралық ғылыми - практикалық конференциясының материалдары. - 2024. – Б.IV.- Б.219-222.

АӨЖ: 101.9 (045)

ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ “НИЕТ” ҰҒЫМЫ

Жумабаева М., 2 курс студенті

Аскарова Б., 2 курс студенті

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазақ халқының рухани құндылықтары мен дүниетанымы ғасырлар бойы қалыптасып, ұлттық философияның негізін құраған. Бұл философияның маңызды ұғымдарының бірі – *ниет*. Ниет – адамның ішкі ойы мен мақсат-мұратының, оның өмірлік ұмтылыстарының негізі. Қазақтың «Жақсы ниет – жарым ырыс» деген мақалы халықтың адамгершілік пен этикалық құндылықтарға деген көзқарасын айқын көрсетеді. Ниеттің рөлі тек жеке адамның мінез-құлқында ғана емес, қоғамның тұтастай дамуы мен өркендеуінде де айрықша маңызды.

Бұл мақалада "ниет" ұғымының қазақ философиясындағы мәні мен маңызы қарастырылады. Сондай-ақ оның моральдық және әлеуметтік аспектіде қалай жүзеге асырылатыны зерттеледі.

"Ниет" ұғымы қазақ халқының тұрмысында, мәдениетінде және дүниетанымында терең тамыр жайған. Бұл сөздің өзі араб тілінен енген және бастапқы мағынасы "мақсат", "ұмтылыс", "ой" дегенді білдіреді. Ислам дінінің қазақ халқының өмірінде орнығуымен бірге ниет ұғымы да жаңа философиялық, діни және әлеуметтік мәнге ие болды. Исламда ниет өте маңызды ұғым болып табылады, өйткені кез келген іс-әрекет ниетке байланысты бағаланады. Мұхаммед пайғамбардың хадистерінде: "Әрбір амал ниетке байланысты" деген ұстаным бар. Бұл қағида қазақ халқының өмірінде де көрініс тапты, себебі қазақ халқы ислам дінін қабылдағаннан кейін, ниет ұғымына деген көзқарасы дами түсті. Сонымен қатар, ниет ұғымы қазақтың өз дәстүрлі дүниетанымында да кездеседі. Ерте замандағы түркілік наным-сенімдерде ниет – адамның ішкі күші, оның рухани ұмтылысы ретінде түсінілген. Мысалы, батырлар жырларында да батырдың мақсаты, ниеті таза болса, ол жауды жеңетіні айтылады. Осылайша, ниет қазақтың рухани дүниетанымында ерекше мәнге ие [1].

Философиялық тұрғыдан алғанда, ниет – бұл адамның ішкі жан дүниесіндегі бағыт-бағдары мен ойлау жүйесінің негізі. Ниет адамның іс-әрекеттерін, өмірдегі таңдауларын және оның қоғаммен қарым-қатынасын анықтайтын басты фактор. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымында ниет адамның ішкі тазалығын, оның рухани болмысының шынайылығын бейнелейді. Қазақ философиясы ниетті тек адамның өз мақсатына жетуінің

құралы ретінде емес, оның өмір сүру мәнін айқындайтын құбылыс ретінде қарастырады. **"Ниетіңе қарай ырысың"** деген мақал адамның тағдыры мен өмірдегі табыстары оның ойлары мен ниеттеріне байланысты екенін көрсетеді [2]. Егер адамның ниеті таза болса, оның іс-әрекеттері де сол ниеттің жемісі болады. Сонымен қатар, ниет адамның моральдық қасиеттерін де анықтайды. Философиялық тұрғыда дұрыс ниет адалдық, әділеттілік және шыншылдық сияқты қасиеттермен байланысты. Ал теріс ниет керісінше, залал мен қасіретке әкелуі мүмкін. Осылайша, қазақ философиясында ниет тек жеке адамның ғана емес, тұтас қоғамның құндылықтарын анықтайтын күш ретінде қарастырылады.

Ниет ұғымы тек қазақ философиясында ғана емес, ислам дінінде де маңызды рөл атқарады. Исламда ниет барлық іс-әрекеттің бастауы ретінде қарастырылады. Кез келген әрекет ниетке байланысты қабылданады, яғни адамның жасаған ісінің мәні оның ниетіне сәйкес бағаланады. Бұл қағида қазақ халқының діни және күнделікті өмірінде терең орныққан. Исламның әсерімен қазақ мәдениетінде адал ниет, шынайы ой және таза пиғыл жоғары бағаланады. Дұрыс ниет арқылы адам Алланың разылығына қол жеткізе алады, ал теріс ниет – оның іс-әрекеттерін бұрмалап, жағымсыз нәтижелерге әкеледі [3]. Мысалы, қазақ дәстүрінде әрбір іс бастар алдында дұға ету арқылы ниетті дұрыстау, оны тазарту маңызды болған. Бұл адамның рухани жетілуіне, оның ішкі дүниесінің тазалығына ықпал еткен.

Ниет қазақтың ұлттық құндылықтар жүйесінде ерекше орын алады. Қазақ халқы адамгершілік, қайырымдылық, әділеттілік және ынтымақ сияқты құндылықтарды жоғары бағалайды. Бұл құндылықтардың барлығы адамның ішкі ниетімен байланысты. Халықтың дүниетанымы мен өмірлік көзқарасы ниеттің тазалығына, оның дұрыс қалыптасуына тікелей тәуелді [4].

"Жақсы ниет – жарым ырыс" деген мақал арқылы қазақтар адамның таза ойлары мен шынайы ниеті өмірдегі сәттіліктің және жетістіктің негізі екенін айтқысы келген. Бұл мақал қазақтың күнделікті өмірінде, қоғамдағы қарым-қатынасында, тіпті билер мен хандардың шешімдерінде де жиі қолданылған. Ниеттің тазалығы адамның өмірлік жолын айқындайды. Егер ниет дұрыс болмаса, онда адамның жасаған істері де дұрыс нәтиже бермейді. Сондықтан қазақтар үшін кез келген істі бастар алдында ниетінің дұрыстығына көз жеткізу өте маңызды болған. Осыдан шығатын тұжырым: ниет тек жеке адамның ғана емес, тұтас қоғамның рухани дамуының негізі болып табылады.

Ниет ұғымы қазақтың ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінде де кеңінен көрініс тапқан. Махамбет Өтемісұлы, Абай Құнанбайұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы сияқты ақындардың шығармаларында ниет пен адамның ішкі әлемі арасындағы байланыс терең философиялық ойлар арқылы бейнеленеді. Махамбеттің жырларында батырлық пен ерліктің негізі ретінде ниеттің тазалығы маңызды орын алған. Оның өлеңдерінде ниеті дұрыс батыр ғана елін қорғап, дұшпанды жеңе алатыны айтылады. Ал Абайдың өлеңдерінде ниет пен адамның рухани дамуы арасындағы байланысты байқауға болады. Абай адамды шынайы ниет пен шыншылдыққа шақыра

отырып, рухани кемелдікке жетуге үндейді. Шәкәрім Құдайбердіұлы да өзінің еңбектерінде ниеттің тазалығы мен адамның жан дүниесінің үндестігін жоғары бағалаған. Оның ойынша, адамның өмірлік мұраты тек материалдық дүниеде емес, оның ниетінің адалдығы мен рухани кемелдігінде жатыр. Шәкәрімнің шығармаларында моральдық-этикалық құндылықтар мен рухани тазалық басты орын алған [5].

Қазақ хандары мен билерінің шешімдерінде ниет ұғымының үлкен рөл атқарғаны белгілі. Мысалы, Төле би, Қазыбек би және Әйтеке би сынды атақты билер тек заңдық қағидалармен ғана емес, сонымен бірге адамдардың ішкі ниетіне де назар аударған. Олардың шешімдерінде әділеттілік, адалдық және шындықтың басты көрсеткіші ретінде адамның ниеті маңызды орын алған. Төле би өзінің шешімдерінде "тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ" деп айтып, әділдікті тек ниеті таза адам ғана сақтай алатынын көрсеткен. Әділдік пен адалдықты ұстанған адам әрқашан ниетінің тазалығымен ерекшеленеді. Бұл билердің ойынша, адамның моральдық құндылықтарының негізі болып табылады. Қазақ билері адамдар арасындағы дауларды шешкенде, олардың ниетін түсініп, әділ шешім қабылдау арқылы қоғамда тыныштық пен бірлікті сақтауға тырысқан. Мысалы, Қазыбек «Біз қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз» деген сөздерімен елдің бейбіт ниетін және татулыққа деген ұмтылысын айқындаған. Оның шешімдерінде де ниеттің маңызы зор болған. Қазыбек би әрдайым адамдардың шынайы ниетін түсініп, соған сәйкес шешімдер қабылдаған. Оның шешімдері халық арасында әділдікке, ынтымақтастыққа және бейбітшілікке жол ашқан. Әйтеке би де шешімдерінде ниетке үлкен мән берген. Ол дауларды шешу барысында адамдардың көңіл-күйлерін, олардың ішкі ниеттерін ескеріп, халықтың сенімін сақтаған [6]. Әйтеке бидің "Ниетке келгенде, іс жасау - сенімнің негізі" деген сөздері, халықтың арасындағы татулықты және бірлікті сақтау үшін ниеттің маңыздылығын айқындайды. Бұл билердің ойынша, адамның шынайы ниеті оның моральдық келбетін, әділдігін және қоғамдағы рөлін анықтайды. Сондықтан да олар ниеттің тазалығы мен дұрыстығына ерекше көңіл бөлген.

Қазақ философиясында ниет пен іс-әрекет тығыз байланыста қарастырылады. Адамның ниеті оның іс-әрекеттерін анықтайды, ал іс-әрекет арқылы оның шынайы ниеті көрінеді. Бұл ұғым қазақтың мақал-мәтелдерінде де кеңінен көрініс табады: "Жақсы ниет – жарым ырыс", "Ниетіңе қарай ісің болар", "Жамандық – ниеттен, жақсылық – жүректен". Адамның ішкі ниеті жақсы болса, оның жасаған істері де жақсы нәтиже береді, ал теріс ниет теріс нәтижеге әкеледі деген қағида қазақ халқының философиялық көзқарасында айқын көрініс табады. Адамның болашақта қандай жетістіктерге жететіні, оның қадамдарының қаншалықты дұрыс болатындығы оның ниетінің тазалығымен тікелей байланысты.

Қазіргі қазақ қоғамында да ниет ұғымының маңыздылығы арта түсуде. Жаһандану дәуірінде адамдардың мінез-құлқы, өмірге көзқарастары өзгеріп жатқанда, рухани құндылықтар өзекті бола түсуде. Жастарды тәрбиелеу, білім беру және қоғамдық қатынастарда ниет ұғымы маңызды рөл

атқарады. Қоғамның рухани жаңғыруында ниеттің орны ерекше. Ниет дұрыс болса, қоғамда да әділеттілік, адалдық және бейбітшілік орнайды. Әрбір адамның ойы мен іс-әрекеті қоғамның дамуына әсер ететінін ескерсек, ниеттің тазалығы үлкен мәнге ие. Бұл әсіресе жастарды рухани және моральдық тұрғыда тәрбиелеуде маңызды.

Соныменен түйіндей келгенде, қазақ философиясындағы "ниет" ұғымы адамның ішкі дүниесінің тазалығын, оның өмірлік мақсаты мен іс-әрекеттерінің мәнін бейнелейді. Адамның ниеті оның өмір сүру бағытын анықтап, іс-әрекеттерінің нәтижесін айқындайды. Қазақтың мақал-мәтелдерінен, билер мен хандардың шешімдерінен көрініс тапқан бұл ұғым бүгінгі таңда да өз маңыздылығын жоғалтқан жоқ. Ниет тек жеке адамның ғана емес, бүкіл қоғамның рухани дамуының негізі болып табылады. Сондықтан ниетке қатысты халық даналығы: "Жақсы ниет – жарым ырыс", "Ниетіңе қарай ырысың" деген ойлар қазіргі заманғы қазақ қоғамында да өзектілігін сақтап келеді.

*Ғылыми жетекшісі - философия ғылымдарының магистры Жанабаев
Ж.М.*

Әдебиеттер тізімі

- 1 Нысанбаев, Ә. *Қазақ философиясы*. Алматы: Қазақ энциклопедиясы.
- 2 Ғабитов, ТХ, Құлсариева, АҚ. *Қазақ философиясы: рухани дәстүрлер мен болмыс*. Алматы: Раритет.
- 3 Мырзалы, С. *Қазақ халқының философиялық дүниетанымы*. Алматы: Дәуір.
- 4 Сегізбаев, ОА. *Философия негіздері*. Алматы: Ғылым.
- 5 *Қазақ мақал-мәтелдері: Ниет туралы мақалдар жинағы*. Алматы: Өнер.
- 6 Rahimzhanova, SK. (2019). Comparative analysis of the role of religious in moral self determination of believers of the Abrahamic religions using the Orthodox Christianity. *European Journal of Science and Theology*, 15, 19-30.